

Religiøse udviklinger og overgange i Skandinavien i det første årtusinde e.v.t. – et idé- og inspirationsseminar

Torsdag den 11. april 2024, HOLMEGAARD VÆRK

Abstracts

SESSION 1: TEORETISKE OG METODISKE BETRAGTNINGER

Sophie Bønding, Stockholms universitet

Religion i forandring: Refleksioner over, hvordan vi får greb om religion og religiøs forandring i det første årtusinde e.v.t.

Religion og kultur er hverken monolitiske eller statiske størrelser, men fænomener, som rummer intern diversitet og er i konstant forandring. Dette er en veletableret indsigt, som imidlertid stiller krav til de begrebsmæssige, teoretiske og metodiske rammer, hvorunder vi studerer religion. I dette oplæg vil jeg diskutere nogle centrale begreber og begrebsmæssige udfordringer i relation til studiet af religion og religiøs forandring i Skandinavien i det første årtusinde e.v.t.

Der er forskningsmæssig konsensus om, at de religiøse ændringer, som prægede slutningen af årtusindet, udgjorde en overgang til en ny religion, idet Skandinaverne officielt antog kristendommen. Derimod er der mindre enighed om, hvordan vi bedst italesætter og fortolker de religiøse udviklinger, som fandt sted i det 5.-6. århundrede og bl.a. indebar en fokusering af kult omkring en fremvoksende elites residenskomplekser. For eksempel debatteres det i forskningen, hvorvidt der også her kan tales om en overgang til en decideret ny religion – en religion, centreret om dyrkelsen af aserne.

Mit oplæg falder i tre dele: Indledningsvis vil jeg diskutere begreberne religion og tro. Dernæst vil jeg under inddragelse af en række forskellige religionsteorier og -typologier diskutere, hvorledes vi kan få begreb om elementer af brud og kontinuitet i religiøse udviklingsprocesser. Jeg slutter af med overvejelser omkring, hvilke parametre vi bør lægge til grund for vurderingen af, hvornår én religion ophører og en ny tager over.

Simon Nygaard, Aarhus Universitet

Mundtlig kultur og dennes konsekvenser for religiøse forandringer og udviklinger i Skandinavien i det første årtusinde

Kulturen i de skandinaviske samfund i det første årtusinde e.v.t var overvejende baseret på en mundtlig tradition. "Overvejende baseret på" hentyder her til, at det er i dette tidsrum, vi finder de første runeindskrifter, der kan siges at signalere en udvikling i både måden at kommunikere på og muligheden for at lagre kultur udenfor menneskets bevidsthed, i alle fald for visse medlemmer af samfundet. Dette har også konsekvenser for den del af kulturen, som vi i dag ville beskrive som religion.

Jan Assmann har beskrevet overgangen fra mundtligt baseret religion til skriftbaseret religion som overgangen fra *primær religion* til *sekundær religion*. Overleveringen af kulturelt og religiøst relevant gods i en mundtligt baseret primær religion, argumenterer Assmann for, sker gennem ritualiserede gentagelser af bl.a. poetiske tekster af erindringspecialister for et publikum af bærere af den pågældende kultur. Denne

vigtighed af *mundtlig digtning* i samfund baseret på mundtlige traditioner understreges også af mundtlighedsforskere som Ruth Finnegan og John Miles Foley.

Med Merlin Donalds begreber for stadier i bevidsthedens evolution befinder vi os i første årtusinde e.v.t. i Skandinavien på tærsklen mellem *mytisk kultur* og *teoretisk kultur*: Mytisk kultur beskriver en mundtlig kultur, hvor hele det menneskelige univers er modelleret ud i myter og narrativer. Teoretisk kultur karakteriseres derimod bl.a. ved grafisk opfindelse og mulighed for ekstern hukommelseslagring i form af skrift og begyndende nedskrivning af forskellige tekster af forskellig art. Baseret delvist på Donalds teori har Robert Bellah foreslået en bio-kulturelt evolutionær religionstypologi, som kan bruges til at nuancere Assmanns kategorier. De primære religioner kan med Bellahs begreber beskrives som *tribale* og *arkaiske religioner* med hver deres karakteristika tilknyttet. Bl.a. kan verdensforståelsen og interaktionen med fx andenverdensvæsner i disse religionstyper beskrives vha. forskellige *ontologier*, som de er konceptualiseret af Phillipe Descola.

I dette oplæg vil jeg forsøge at væve disse forskellige teorier sammen med fokus på deres brugbarhed til at beskrive en mundtlig kultur i Skandinavien, hvor man med runer begynder at nedskrive ting af religiøs betydning, endda i poetisk form. Med eksempler fra indskrifter i primært den ældre futhark, vil jeg undersøge mundtlighed, mundtlig digtning og beskrivelsen af andenverdensvæsner heri.

Emma Cecilie Sørlie Jørgensen, Aarhus Universitet

Mundtlige helligteksturer som forsvar imod kristendom

Fra at have betragtet helligtekster som kilder til information om en given religion, har religionsvidenskaben de seneste år været opmærksom på, at helligtekster også er et komparativt religiøst fænomen med sociale, psykologiske og kulturelle funktioner. Denne indsigt har ført til fremragende studier af helligtekstbrug på tværs af religioner med skriftlige helligtekster. Men hvad med religioner uden skrift? Har mundtlige religioner helligtekster? Og hvis ja, hvad bliver mundtlige helligtekster brugt til?

Når vi forestiller os en helligtekst, vil de fleste forestille sig en kanonisk, dogmatisk og ikke mindst skriftlig tekst, ligesom Bibelen og Koranen. Sådanne tekster findes ikke i mundtlige religioner. For at identificere helligtekster i mundtlige religioner, kræver det derfor en definition af helligtekst, hvor tekstbegrebet er udvidet til også at inkludere mundtlige tekster. Inspireret af Durkheims forståelse af det hellige som sat til side og forbudt, og Ricoeurs forståelse af 'tekst' som sammenvævede udsagn, vil jeg foreslå en helligtekstdefinition, som kan identificere visse norrøne digte som helligtekster – eller helligteksturer.

Med udgangspunkt i digte komponeret og fremført af to norrøne kvinder, vil jeg undersøge hvordan kvinder i norrøn religion kunne bruge mundtlige helligteksturer som et middel til at beskytte dem selv og deres lokalsamfund imod konvertering til kristendom. Fordi det hellige er sat til side og forbudt, kunne mundtlige helligteksturer udgøre effektive forsvarsværk, som både beskyttede fremføreren imod konvertering, men også etablerede en sammenhængskraft imellem det fællesskab, som accepterede teksten som hellig.

Teresa Østergaard Pedersen, Holstebro Kunstmuseum

Fra romersk magtbillede til nordisk kraftbillede: Nogle kunsthistoriske betragtninger om brakteater og billedappropriation

Den romerske naturalisme og magtikonografi, som den fremtræder på solidi og medaljoner fra særligt 300-400-tallet, fungerede som afsæt for udviklingen af en ny nordisk billedform og æstetik; guldbrakteaterne. Dette paper undersøger denne billedforskydningsproces ud fra begrebet *aktiv appropriation*. I samtiden har

det romerske magtbillede været visuelt definerende for, hvad magt var, og brakteaternes gennemgribende transformationer af de sydlige og litterært forankrede forlæg kan derfor med fordel forstås som på én gang antiklassiske *modmagtsbilleder* og opbyggelige selvbilleder ("hvem er vi?").

Empirisk kortlægger præsentationen brakteaternes distancering fra det romerske gennem deres grænseoverskridende billeder af interagerende menneske- og dyreskikkelser, der udfordrer fundamentale orienteringsprincipper og -akser, tyngdeloven, rumlig sammenhæng, artsmæssig identitet, kropsintegritet og i det hele taget den naturtro genkendelighed, der kendetegner velkendte klassiske repræsentationsparadigmer. Tilbage står et pulserende organisk og omskifteligt legemsfællesskab af besjælede kraftrelationer; det nordiske kraftbillede.

SESSION 2: RELIGIØSE OVERGANGE I ARKÆOLOGISK BELYSNING

Lotte Hedeager, Oslo Universitet

Før-kristen verdensorden og billedverden

Helt centralt i kristendommen står læren om mennesket som skabt i Guds billede og dermed overordnet alt andet levende, dyrene såvel som naturen – dvs. den verdensorden, som vi endnu lever i. Men hvorfor var det nødvendigt for Kirken at indføre lovens strengeste straf for at spise hestekød, og hvorfor var det Satans værk, hvis nogen havde bånd på deres kapper med indvævede dyrefigurer? Hvad var der med dyrene, som folk i den tidlige middelalder var så afhængige af, at de gennem århundreder holdt fast ved deres hedenske traditioner med Odin i centrum? Hvilken tro var så stærk, at kristningen af Norden kom til at tage mange hundreder år længere her end i det øvrige Europa? Kort sagt: hvordan så denne før-kristne verdensorden egentlig ud når vi anskuer den gennem tidens egen billedskabelse?

Laurine Albris, Nationalmuseet

Sakrale landskaber i diakront perspektiv (arkæologi og toponymi).

Hvordan var religiøse forestillinger forankret i og forbundet med landskabet i den nordiske førkristne religion? Arkæologi og toponymi har hver sine metodiske problemer og faldgruber, men kilderne har også begge den styrke, at de er rumligt forankret, hvilket giver os andre og mere lokale perspektiver på religionens landskab end de skriftlige kilder.

Stednavnene vidner om et bredt spektrum af lokaliteter, der kunne være forbundet med religiøse fænomener. Der er lange traditioner for at studere det førkristne landskab ud fra stednavne, men i de senere år er det de arkæologiske fund, der til stadighed bringer nye perspektiver, også på stednavnene.

Et centralt spørgsmål er kronologien: vores muligheder for at datere både stednavne og arkæologi er afgørende for at forstå aktiviteter et sted men også for at indsigten i steders biografier over et langt tidsperspektiv.

Et andet vigtigt tema er terminologi og arten af religiøse eller rituelle steder og aktiviteter. Vi ved sjældent præcis, hvilke ord, der er relateret til hvilke slags lokaliteter. Men vi ved at dette har varieret mellem regioner og/eller ændret sig over tid. Sakrale stednavne kan betegne steder med næsten ingen menneskelig aktivitet eller med århundreders fortsatte ofringer eller andre ritualer, mens mange steder, der ser ud til at have haft religiøs betydning, ikke har kendte sakrale stednavne. Ikke desto mindre har vi gennem de sidste 20-30 år fået et stigende antal lokaliteter, der kan tolkes som rituelle eller religiøse, der er knyttet topografisk til kendte sakrale stednavne. Sådanne fund giver stednavnenes kildeværdi ny vægt, men udfordrer også vores forventninger til hvordan kult og religion kan have udformet sig i tid og rum.

Mads Densø Jessen, Nationalmuseet

Equus caballus cultus – hesten som rituelt dyr i fund, ikonografi og ritualpraksis ved Tissø-komplekset.

Heste spiller en central rolle i vikingetidens mytologi, hvor de ofte bliver beskrevet som gudernes fantastiske ledsager, ofte med magiske egenskaber. I mere verdslige termer ses heste som velegnede til ofring hvor deres kød og blod udgør centrale dele af rituelle måltider og handlinger.

Oplægget vil derfor tage et mere fokuseret blik på hesten i forskellige konstellationer – som symbol såvel som i kød og blod – i det arkæologiske materiale fra Tissø. Særligt vil den grube-lignede struktur A1182 fra Kalmergården/Tissø blive præsenteret. Undersøgelserne af sedimenterne i 'votivbrønden' viser at større lemmebogler og kraniedele, primært fra hest, men også okse, gris og får/ged, her var nedlagt over en betydelig tidsperiode. Mellem nedlæggelserne stod votivbrønden åben og uden forstyrrelser. I løbet af det 10. århundrede blev den opfyldt med fyldjord, og tydeligt nedlukket.

Derudover vil oplægget lave et ikonografisk studie af 'prancing horses' fibler og her specifikt den rituelle og performative, måske endda kompetitive, fremvisning af heste, og inddrage Sydsandinaviske paralleller til dette motiv, som det fremføres i tekst og billede.

SESSION 3: UDVEKSLINGER OG INTERAKTIONER – NYE UDVIKLINGER

Olof Sundqvist, Stockholms universitet

Gudars skymning: om oppløsningen och försvinnandet av den fornordiska religionen

Under slutet av vikingatiden, dvs. mellan 900 och 1100, skedde ett religionsskifte i Norden där den fornordiska religionen ersattes med kristendom på en offentlig nivå i samhället. Kungar och stormän framförde detta mer eller mindre som officiella beslut vid tingsplatser, genom olika dekret och senare med stöd av lagar. Egentligen omfattade detta skifte en lång och komplicerad process, som inkluderade många anpassningar, justeringar och förändringar. Opplösningen av den gamla religionen skedde också vid olika tidpunkter på olika platser.

När detta religionsskifte beskrivs i forskningslitteraturen används ofta begreppet "Christianization", dvs ett uttryck som betonar den segrande partens framgångar. I de flesta av dessa studier läggs ofta också ett fokus på resultatet av skiftet, dvs beskrivningar av den medeltida kristendomen och det nya kristna samhället, medan processer i den försvinnande religionen i allmänhet får mindre uppmärksamhet.

Syftet med mitt bidrag är att fokusera den fornordiska religionen under övergången och beskriva de processer som fanns bakom dess opplösning och försvinnande från det offentliga livet. I studien undersöks frågorna *hur* och *varför* den försvann, där ett särskilt fokus har lagts på de inhemska kungarnas roll i avvecklingen och den inhemska agensen i processen. Jag anlägger ett top-down-perspektiv i min studie, där jag visar att kungarna var de som inledde processen med att montera ned den gamla tron, tillsammans med kyrkan och eliten i samhället.

Martin W. Jürgensen, Nationalmuseet

Ottonsk Kristendom: Militant kærlighed og mission

I dette foredrag vil nogle hovedtræk i 900-tallets kristendom blive skitseret. Vi skal se nærmere på den form for religiøs idealisme, der prægede dette århundrede og de idealer, der drev missionsarbejdet – navnlig nordpå. Sammensmeltningen af kejsermagt og kirke er vigtige i den sammenhæng. Det er imidlertid også vigtigt at forstå den tænkning, der motiverede missionsarbejdet og anvendelsen af vold. Ikke mindst er det væsentligt at overveje, hvad det var i det kristne tankegods, der gjorde det så attraktivt i 900-tallets verden, både på det europæiske kontinent som helhed og blandt de såkaldt hedenske nordboer.